

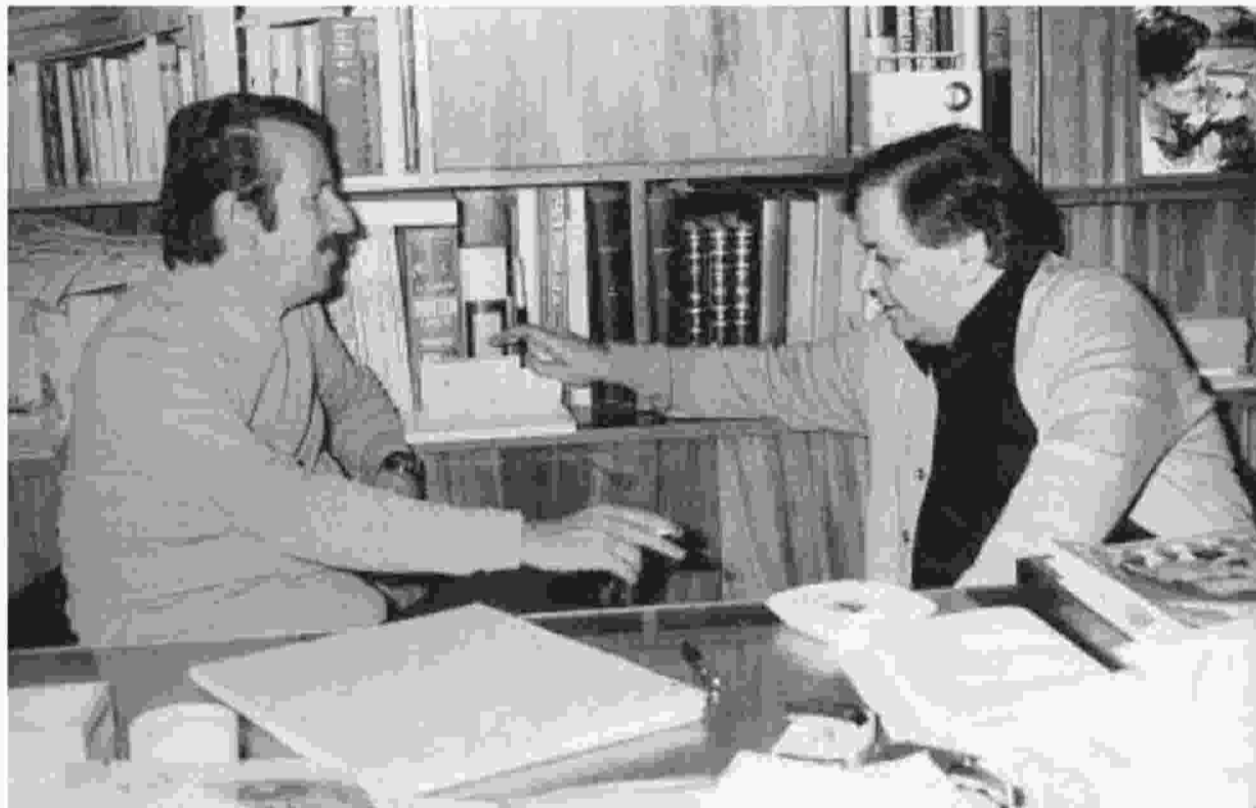
100 χρόνια Γιάννης Μαρή. Εγχειρήματα και επιχειρήματα

Από τον ΚΩΣΤΑ Θ. ΚΑΛΦΟΠΟΥΛΟ

«Αμα τη εμφανίσει του», ο Γιάννης Μαρή επιφέρει μία διπλή τομή στη μεταπολεμική νεοελληνική λογοτεχνία, καθώς ανανεώνει και εμπλουτίζει, θεματικά και υφολογικά, το λαϊκό μυθιστόρημα, αλλά κυρίως την ηθογραφία της εποχής. Στην ουσία εκσυγχρονίζει αμφότερα τα είδη, και ταυτόχρονα εγγράφει και νομιμοποιεί πρώτος αυτός το «αστυνομικό» ως αυτόνομο και ισότιμο είδος (*genre*) στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Κάθε εγχείρημα να προσεγγίσουμε το πολυσχιδές έργο του Γιάννη Μαρή-Τσιριμώκου (1916-1979) προκρούει εξ αρχής σε δύο μείζονα εμπόδια: στην απουσία μιας προϋπάρχουσας δευτερογενούς βιβλιογραφίας, γενικής, γύρω από την «κοινωνική ιστορία της νεοελληνικής αστυνομικής λογοτεχνίας»¹ και ειδικής, σχετικά με το συγγραφικό έργο του Γιάννη Μαρή², που θα στήριζε βάσιμα σε θεωρητικό και εργοβιογραφικό επίπεδο κάθε επόμενη προσέγγιση, όπως επίσης, στο γεγονός, ότι δεν έχουμε στη διάθεσή μας υλικό από το «εργαστήριο του συγγραφέα» (ημερολόγια, αλληλογραφία, σημειωματάρια)³, σε σύγκριση με ανάλογες περιπτώσεις ξένων συγγραφέων αστυνομικής λογοτεχνίας, όπως του Ντάσιελ Χάμιτ, του Ράιμοντ Τσάντλερ, του Ζωρζ Σιμενόν ή της Πατρίτσια Χάισμθ κ.ά.⁴, ούτε και άλλου είδους πηγές, π.χ. αυτοβιογραφία, βιογραφίες κ.λπ., στοιχεία που θα βοηθούσαν σημαντικά μια βιογραφικά προσανατολισμένη κριτική προσέγγιση του έργου του.

Ό,τι προς το παρόν διαθέτουμε, πλην των ευάριθμων δημοσιογραφικών πηγών και κειμένων, που τα τελευταία χρόνια έχουν πάντως αρχίσει να αυξάνονται και κάποια από αυτά να εμπλουτίζουν τη σχετική συζήτηση, είναι, αφ' ενός δύο τίτλοι που σχετίζονται άμεσα με το έργο του Γιάννη Μαρή⁵ και, βέβαια, το σημαντικό υλικό που προέρχεται από το προσωπικό και οικογενειακό αρχείο του Άγγελου Τσιριμώκου⁶, ένα μικρό μέρος του οποίου παρουσιάστηκε στην πρόσφατη έκδοση του τιμητικού τόμου, με αφορμή τα 100 χρόνια

Ο Γιάννης Μαρή με τον Μάνο Χατζιδάκι.

από τη γέννηση του συγγραφέα και δημοσιογράφου, με τον τίτλο *18 κείμενα για τον Γιάννη Μαρή. Ο άνθρωπος-Το έργο-Η εποχή*, που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Πατάκη.

Αυτές οι εγγενείς δυσκολίες επικαθορίζουν, προς το παρόν, το περιοριστικό πλαίσιο, εντός του οποίου καλούμαστε να κινηθούμε, ώστε να διερευνήσουμε με όρους λογοτεχνικής θεωρίας και κριτικής το «φαινόμενο Γιάννης Μαρή-Τσιριμώκος» στη συγγραφική-λογοτεχνική του διάσταση, όσο και την ευρύτερη συμβολή του στο χώρο της δημοσιογραφίας και, γενικότερα, στη δημόσια σφαίρα της εποχής του, κυρίως, να διατυπώσουμε έναν έγκυρο λόγο, που θα ξεφεύγει οριστικά από τα στενά

φιλολογικά στερεότυπα.

Γεγονός, πάντως, είναι, ότι ήδη από το 2012, που θεωρήθηκε, άτυπα έστω, «έτος Μαρή», αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των σχετικών δημοσιευμάτων στον Τύπο και στο Διαδίκτυο. Ταυτόχρονα, τρεις εκδηλώσεις (στο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων, όπως επίσης στο Φλοράλ και το Μορφωτικό Ίδρυμα της ΕΣΗΕΑ) και μία αφιερωματική εκπομπή στο *Άξιον εστί* του Βασίλη Βασιλικού (ΕΤ 3, 2012), παράλληλα με τις επανεκδόσεις βιβλίων του από το *Βήμα* και την κυκλοφορία ανέκδοτων έργων, που δημοσιεύτηκαν σε συνέχειες στον ημερήσιο Τύπο της εποχής (Συγκρότημα Μπότση), από τις εκδόσεις Άγρα, έφεραν για πρώτη

φορά μετά από δεκαετίες την προσωπικότητα και το έργο του Γιάννη Μαρή στο προσκήνιο της δημοσιότητας και άνοιξαν τον δρόμο για μία αναθεωρημένη υποδοχή τους, θέτοντας κάποιες πρώτες βάσεις για μία νέα πρόσληψη, που θα υπερβαίνει επιβεβλημένα το στενό δημοσιογραφικό πλαίσιο και ενδιαφέρον.

ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Είναι πλέον παραδεκτό, πως ο χαρακτηρισμός του Γιάννη Μαρή ως «πατριάρχη της νεοελληνικής αστυνομικής λογοτεχνίας», ενώ αποδίδει ουσιαστικά την πρωτοπόρα και κυρίαρχη θέση του σ' ένα είδος (*genre*) που εμφανίζεται

Κώστας Θ. Καλφόπουλος (επιμ.), *18 κείμενα για τον Γιάννη Μαρή. Ο άνθρωπος, το έργο, η εποχή*, Πατάκη, Αθήνα 2016, 200 σελ.

Άρχειο Άγγελου Τσιριμώκου

Αρχείο Αγγελίου Τσιριμώκου

Διαφημιστική καρτέλα για την ταινία *Ένας Έλληνας στο Παρίσι*, μια ερωτική περιπέτεια «ακατάλληλον δι' ανήλικους», που γύρισε ο Χρήστος Κυριακόπουλος το 1959, με ηθοποιούς όπως ο Μιχάλης Νικολαΐνακος και ο Θανάσης Βέγγος, σε σενάριο του Γιάννη Μαρή.

στην Ελλάδα σποραδικά και «σπαρμωδικά» τον 19ο αιώνα⁷, ταυτόχρονα τον εγκλωβίζει σε σημαντικό βαθμό, περιορίζοντας το πλούσιο συγγραφικό του έργο και τη σημαντική δημοσιογραφική του σταδιοδρομία, που εκτείνεται σε μία περίοδο τουλάχιστον 25 ετών, αλλά και μία συνολικότερη θεώρηση από τη σκοπιά της συγκριτικής λογοτεχνίας και της ευρύτερης λογοτεχνικής κριτικής. Η αρχή της συγγραφικής του πορείας γίνεται με τη δημοσίευση σε συνέχειες του μυθιστορήματος *Έγκλημα στο Κολωνάκι*, στο περιοδικό *Οικογένεια*, το 1953, όταν λίγο αργότερα θα κυκλοφορήσει και από τις Εκδόσεις Αφών Πεχλιβανίδη-Ατλαντίς, και κλείνει ουσιαστικά σε δύο φάσεις: με το βιβλίο *Έξι εβδομάδες στις Ανατολικές Χώρες*, που περιλαμβάνουν τις εντυπώσεις του Γ. Μαρή από τη δημοσιογραφική του αποστολή στις (τότε σοσιαλιστικές) χώρες του «ανατολικού μπλοκ», για λογαριασμό της εφημερίδας *Απογευματινή*, και κυκλοφόρησαν από τις Εκδόσεις Ατλαντίς το 1976, και βέβαια με το τελευταίο του έργο αστυνομικής πλοκής, *Η απαγωγή*, το 1978.

Η φιλολογική κριτική στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο της εποχής θα τον αγιοήσει ουσιαστικά,

παρά την πλατιά αποδοχή του από το αναγνωστικό κοινό, όμως οι λόγοι αυτής της «παρασιώπησης» παραμένουν ακόμα ένα ζητούμενο στην προσέγγιση του «φαινομένου Μαρή». Μία πιθανή εξήγηση θα μπορούσε να είναι ότι η αστυνομική λογοτεχνία, την εποχή εκείνη, πέραν των κοινωνικών προκαταλήψεων και των ιδεολογικών αγκυλώσεων, παραμένει στα αζήτητα της κριτικής, τόσο της φιλολογικής όσο και της ακαδημαϊκής, ως «παραλογοτεχνία» και ως μέρος μιας ευρύτερης λαϊκής λογοτεχνίας που καταναλώνεται μαζί από το αναγνωστικό κοινό των λαϊκών περιοδικών⁸ και των εφημερίδων, όπου δημοσιεύονται κατά κόρον έργα αντίστοιχης ποιότητας σε συνέχειες στον ημερήσιο Τύπο, στην, εξόχως ευρωπαϊκή, παράδοση των «μυθιστορημάτων επιφυλλίδας» (*Feuilletonroman*)⁹. Ένας δεύτερος λόγος συνδέεται άμεσα με τη δημοσιογραφική ιδιότητα του Γ. Μαρή, καθώς δεν λογίζεται με τα τυπικά φιλολογικά κριτήρια ως συγγραφέας με αυτόνομο λογοτεχνικό έργο, αφού τα περισσότερα έργα του εκδίδονται αφ' ότου έχουν δημοσιευτεί σε συνέχειες στον περιοδικό και ημερήσιο Τύπο της εποχής. Επίσης, σε εκδοτικό επίπεδο, η αστυνομική λο-

γοτεχνία, ως «ευτελής λογοτεχνία», απουσιάζει από την κριτική, καθώς είναι κύρια υπόθεση εκδοτικών οίκων βιβλίων τσέπης (Γαλαξίας, Πεχλιβανίδης, Άγκυρα, Λυχνάρι, Γκόνης, Βίπερ κ.ά.), σε σύγκριση πάντα με τους ιστορικούς εκδοτικούς οίκους (Εστία, Ίκαρος, Φέξης, Κέδρος, Ελευθεροδόκιος κ.ά.), που φιλοξενούν τον κύριο όγκο των σημαντικών συγγραφέων της χώρας.

Το 1977, σε ανύποπτο θα λέγαμε χρόνο, ο Γιώργος Βελουδής θα προσεγγίσει μέσα από το περιοδικό *Αντί*, σε δύο συνέχειες, το «σύγχρονο λαϊκό μυθιστόρημα»¹⁰, παρουσιάζοντας τα την εξελικτική ιστορία του είδους στην Ελλάδα και τα δομικά χαρακτηριστικά του, δίνοντας κύρια έμφαση στην Ιωάννα Μπουκουβάλα-Αναγνώστου (εξ ίσου σημαντική και παραγνωρισμένη στην εποχή της, ως εξαιρετική συγγραφέας, αλλά και πρόδρομος της μετέπειτα «ροζ λογοτεχνίας») και, εν μέρει στους συγγραφείς Ν. Μαράκη και Χρ. Χαϊρόπουλο, ως επιγόνους του Γρ. Ξενόπουλου και κατ' εξοχήν εκπροσώπους του μεταπολεμικού λαϊκού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Το αξιοπερίεργο στην υποδειγματική αυτή προσέγγιση, η οποία πάντως «κλείνει το μάτι» σε μία ιδεολογική κριτική, αποτελεί

το γεγονός της παράλειψης, στα όρια της αποσιώπησης, εκ μέρους του σημαντικού κριτικού να αναφερθεί στον Γιάννη Μαρή, καθώς ένα μέρος του έργου του, όπως το *Μωρό μου* και, κυρίως, το *Τέλος του δρόμου*¹¹ συγγενεύει άμεσα με το είδος που πραγματεύεται διεξοδικά και με στέρεη θεωρητική σκευή ο Βελουδής. Θα αδικούσαμε όμως τον αξιόλογο και οξυδερκή κριτικό, εάν προβαίναμε σε επιπόλαια συμπεράσματα για αυτή τη «μη πρόσληψη». Μπορούμε απλώς να εικάσουμε ότι ο Βελουδής είτε δεν εντάσσει τον Μαρή στους κύριους εκπροσώπους της λαϊκής λογοτεχνίας, θεωρώντας τον πρωτίστως «αστυνομικό συγγραφέα», είτε, συνακόλουθα, ότι δεν συμπεριλαμβάνει την αστυνομική στην ευρύτερη λαϊκή λογοτεχνία, εκτιμώντας ότι αποτελεί ιδιαίτερο κεφάλαιο στην «παραλογοτεχνία»¹².

PULP FICTION ΚΑΙ ΠΟΠ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Επιχειρώντας μία πρώτη επανανάγνωση του έργου του Γιάννη Μαρή, βασιζόμενοι στο προαναφερθέν δοκίμιο του Γιώργου Βελουδής, θα πρέπει εξ αρχής να λάβουμε υπ' όψη κάποιες σημαντικές παραδοχές, όπως αυτές διατυπώθηκαν το πρώτον στον αφιερωματικό τόμο *18 κείμενα για τον Γιάννη Μαρή. Ο άνθρωπος, το έργο, η εποχή* από σημαντικούς συγγραφείς, μελετητές και πανεπιστημιακούς. Πολύ συνοπτικά, αυτές σχετίζονται πρωτίστως με τη διεκδίκηση της θέσης του στον κανόνα της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Ν. Μπακουνάκης), με το γεγονός ότι ο συγγραφέας του κόσμου ήταν ανοιχτός εξ αρχής σε μια διπλή ανάγνωση, μεταξύ λαϊκού μελοδράματος και δημοσιογραφικού υλικού (Α. Αποστολίδης), με τις υπόγειες και εμφανείς επιδράσεις της γαλλικής κουλτούρας στο έργο του (L. Μαργουί, με τους όρους του αθηναϊκού αισθησιασμού και της αστικής (και αστατικής -urban- στην ουσία-ΚΚ) σύμωσης στο έργο του (Ν. Βατόπουλος), με τη συγγενεία μέρους του έργου του με εκείνο της Ιωάννας Μπουκουβάλα-Αναγνώστου, το πρωτοποριακό, για τα ελληνικά δεδομένα, εύρημα του «αστυνομίου Γιώργου Μπέκα», όπως και τη μεταφραστική ανυπαρξία (Π. Μάρκαρης), καθώς και τις αφηγηματικές στρατηγικές του στο επίπεδο των ονομάτων των

πρωταγωνιστών στο έργο του (Α. Αποστολίδης, Στρ. Μυρογιάννης).

Το σύνολο σχεδόν του έργου του, με κάποιες εξαιρέσεις, αναφορικά με τα «κλασσικά αστυνομικά μυθιστορήματα», με κύριο πρωταγωνιστή τον αστυνόμο Μπέκα και την παρέα του, προέρχεται από την ευρωπαϊκή παράδοση της λαϊκής λογοτεχνίας και τη μεταφορά της στα νεοελληνικά συμφραζόμενα, όπως το περιγράφει και αναλύει διεξοδικά ο Γ. Βελουδής στο εν λόγω δοκίμιο, το οποίο αποτελεί βασικό εναρκτήριο οδηγό, ώστε να εντάξουμε ολοκληρωμένα τον Γ. Μαρή σε αυτή την παράδοση. Επί πλέον, ένα από τα κύρια συστατικά στη δομή του έργου του αποτελεί μία σημαντική παραλλαγή στο κλασσικό σχήμα που εντοπίζει ο Γ. Βελουδής στη λογοτεχνική παραγωγή της Ιωάννας Μπουκουβάλα-Αναγνώστου «Αφετηρία-Περιπέτεια-Λύση»: η δοκιμασία (διατάραξη μιας αρχικής σχέσης με αστυνομικό/ περιπετειώδες περιεχόμενο) προτάσσεται συνήθως του έρωτα (συναισθηματική εμπλοκή, ειδύλλιο ή ερωτική περιπέτεια) και η επαναφορά της αρχικής κατάστασης ή επιθυμητής σχέσης δεν έχει πάντα ευτυχή κατάληξη (happy end), όπως προσδοκά, κατά Βελουδή, ο «χειραγωγημένος αναγνώστης».¹³

Παράλληλα, στην αφηγηματική στρατηγική του Γ. Μαρή, αναδεικνύονται τρία στοιχεία που διαφοροποιούν αρκετά τον τρόπο γραφής των κύριων εκπροσώπων της: το στοιχείο της «αποστασιοποίησης», το στοιχείο του «flash forward» (αντιστικτικά με το flash back) και η pulp παράδοση, σε σχέση κυρίως με τον *Μικρό Ήρωα* και το *Παιδί-Φάντασμα* (Γιώργος Θαλάσσης).

Το πρώτο, εκδηλώνεται ως μία «πρακτική αποστασιοποίησης» (μακρινή συγγένεια με την μπρεχτική επιταγή) προς τον αναγνώστη, όταν, συχνά, οι ήρωες των μυθιστορημάτων του επικαλούνται αστειευόμενοι, αλλά και σε διαρκή αμφιβολία, ότι «αυτά συμβαίνουν μόνο στον κινηματογράφο και τη λογοτεχνία». Αυτή η «παρέμβαση» είναι εξ ίσου κοινή (και κοινότοπη) με τις ταινίες του ελληνικού κινηματογράφου (κυρίως κωμωδίες και ρομάντσα) της εποχής, που περισσότερο, ως ψευδαίσθηση, συμφιλιώνει το κοινό με τις συμβάσεις του έργου, παρά το αποξενώνει από αυτές. Το δεύ-

τερο στοιχείο, που προέρχεται από τη φύση της συγγραφικής παραγωγής (καθημερινή δημοσιογραφική ενσασχόληση και παραγωγή έργων σε συνέχειες), εντοπίζεται σε μία προβολική αναφορά στο άμεσο ή απώτερο μέλλον σε σχέση με όσα αφηγείται και βιώνει ο ήρωας («μόνο αργότερα θα καταλάβαινα ότι...», «αργότερα θα μάθαινα πως...»), που αποτελεί επίσης μία σημαντική καινοτομία στο έργο του, ως προς τις λεγόμενες «αναχρονίες» στην οργάνωση του ιστορικού και αφηγηματικού χρόνου¹⁴. Το τρίτο, σχετίζεται, εμμέσως πλην σαφώς, με την «ατμόσφαιρα» του *Μικρού Ήρωα*, την ένταξη δηλαδή της αφήγησης σ' ένα «κλίμα comics», στην οποία ξεχωρίζει η ικανότητα του Γιώργου Θαλάσση («Παιδί Φάντασμα») να «ψυχολογεί» την κρισιμότητα μιας έκτακτης κατάστασης και την επικινδυνότητα των αντιπάλων του στις τετ-α-τετ συναντήσεις του με αυτούς. Συχνά ο Μπέκας διαβλέπει, ενστικτωδώς, σχεδόν υπερφυσικά, όπως και το *Παιδί-Φάντασμα*, στη συμπεριφορά και, κυρίως, στο βλέμμα του αντιπάλου (υπόπτου), προσθέσεις, διαθέσεις και ένοχα μυστικά, μοτίβο συγγενές στις pulp αφηγήσεις (γυέστερν, πολεμικές περιπέτειες κ.λπ.), αλλά και στα «φωτορομάντσα» της εποχής¹⁵.

Προφανώς, όλα τα παραπάνω δομικά στοιχεία στην αφηγηματική τεχνική του συγγραφέα χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης και ανάλυσης στο επίπεδο της λογοτεχνικής θεωρίας και της συγκριτικής λογοτεχνίας, όσον αφορά τη δομή των μυθιστορημάτων και τις αφηγηματικές στρατηγικές του Γιάννη Μαρή. Εξ ίσου ανάγκη έχουμε από μία πρώτη τυποποίηση των έργων του, ώστε να ταξινομηθούν τα «υποείδη» (ιστορικό και περιπετειώδες μυθιστόρημα, θρίλλερ, αστυνομικό, ρομάντσο κ.λπ.), και να διακρίνουμε τις διαφορές, αλλά και τα ενοποιητικά μορφολογικά στοιχεία που το διέπουν.

Είναι καιρός πλέον, ο Γιάννης Μαρή, ένας σημαντικός συγγραφέας, να ενταχθεί στον κανόνα της μεταπολεμικής νεοελληνικής λογοτεχνίας με τους όρους της λογοτεχνικής κριτικής και της συγκροτημένης θεωρητικής (ακαδημαϊκής) προσέγγισης, και, ταυτόχρονα, να απεγκλωβιστεί από τη δημοσιογραφική «διαχείριση» ση-

μαντικών ζητημάτων, που απλώς αναπαράγουν τα στερεότυπα του «αριστερού συγγραφέα που εργάζεται σε δεξιά έντυπα», του «πατριάρχη της αστυνομικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα» και, κυρίως, του «προχειρογράφου λογοτέχνη». Του το οφείλουμε ως «μαθητές» του (όχι απλώς «παιδιά» του) για όσα μας χάρισε και μας δίδαξε, κυρίως όμως, για όσα προσέφερε στο αναγνωστικό κοινό, συμβάλλοντας σημαντικά στην ανανέωση της μεταπολεμικής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η απόλαυση που χαρίζει η ανάγνωση των βιβλίων του μπορεί κάλλιστα να συνδυαστεί και με την ένταξη του στον λογοτεχνικό κανόνα (Μπακουνάκης), αλλά και με μία, έστω εκ των υστέρων, κριτική πρόσληψη του έργου του.

Συμπερασματικά: ο Γιάννης Μαρής, «άμα τη εμφανίσει του», επιφέρει μία διπλή τομή στη μεταπολεμική νεοελληνική λογοτεχνία, καθώς ανανεώνει και εμπλουτίζει, θεματικά και υφολογικά, το λαϊκό μυθιστόρημα, αλλά κυρίως την ηθογραφία της εποχής. Στην ουσία εκσυγχρονίζει αμφοτέρωτα είδη, και ταυτόχρονα εγγράφει και

νομιμοποιεί πρώτος αυτός το «αστυνομικό» ως αυτόνομο και ισότιμο είδος (genre) στη νεοελληνική λογοτεχνία και, επιπροσθέτως και εξ ίσου σημαντικό, στον ελληνικό κινηματογράφο. Στο έργο του, η λαϊκή λογοτεχνία μετασχηματίζεται, συγγραφικά και εκδοτικά, σε pulp fiction ελληνικών προδιαγραφών και, παράλληλα, εμφανίζει στοιχεία μιας ποπ λογοτεχνίας, η οποία διακριτικά ενσωματώνει γνωρίσματα μιας ευρύτερης «βιομηχανίας του πολιτισμού» (Kulturindustrie) της δεκαετίας του 1960 στη νεοελληνική εκδοχή της. ■

¹ Στα πρότυπα της υποδειγματικής μελέτης του Ernest Mandel, *Delightful Murder. A social history of the crime literature*, Pluto Press, 1984. Μία πρώτη ανάλογη πρόθεση εκδηλώνεται στο κείμενο του Α. Αποστολίδη, «Αστυνομικό αφήγημα και έγκλημα στην Ελλάδα», στο: Α. Αποστολίδης, *Τα πολλά πρόσωπα του αστυνομικού μυθιστορήματος. Δοκίμια για την ιστορία και τις σύγχρονες τάσεις του*, Αθήνα 2009, σσ. 277-314.

² Οι σχετικές αναφορές περιορίζονται σε άρθρα, δημοσιευμένα παλιότερα στον περιοδικό Τύπο (περ. *Διαβάζω* κ.ά.) και σε ενθέματα εφημερίδων («Βιβλιοθήκη»/ *Ελευθεροτυπία*, «Επτά Ημέρες»/ *Καθημερινή* κ.ά.), σε σποραδικά δημοσιεύματα του ημερήσιου Τύπου (*Το Βήμα*, *Καθημερινή* κ.ά.), καθώς και σε κάποιες ιστοσελίδες, κυρίως τα τελευταία χρόνια.

³ Το γεγονός ότι δεν βρέθηκαν σχετικά τεκμήρια στο οικογενειακό αρχείο του Άγγελου Τσιφμώκου οφείλεται πρωτίστως στην κατ' εξοχήν δημοσιογραφική ιδιότητα του Γ. Μαρής και την αέναη συγγραφική δραστηριότητά του, καθώς τα χειρόγραφα παραδίδονταν απ' ευθείας στο τυπογραφείο, με αποτέλεσμα ελάχιστο μόνο μέρος του υλικού να έχει περισσώσει. Στην ουσία, το «εργαστήριο του συγγραφέα» είχε μεταφερθεί στα γραφεία των εφημερίδων και των περιοδικών του Συγκροτήματος Μπότση, με το οποίο ο Γ. Μαρής ήταν αναπόσπαστα δεμένος.

⁴ Βλ. ενδεικτικά, D. Hammett, *Selected Letters of Dashiell Hammett*, 1921-1960, London 2001, R. Chandler, *The Raymond Chandler Papers. Selected Letters and Non Fiction 1909-1959*, ed. by T. Hiney and Fr. MacShane, London 2000, G. Simenon, *Quand j' etais vieux*, Paris 1970, Andrew Wilson, Patricia Highsmith, *Ζωή στο σκοτάδι*, μτφρ. Ρ. Θεοδωρίδου, Αθήνα 2004 (London 2003).

⁵ Βλ. σχετικά, Α. Αποστολίδης, *Ο κόσμος του Γιάννη Μαρής*. Μελέτη, Αθήνα 2012 και Γ. Λεονταρίτης, *Ο Γιάννης Μαρής και η εποχή του*, Αθήνα 2013, Γ. Λεονταρίτης, *Η δημοσιογραφία και η λογοτεχνία της αριστεράς. Αναζητώντας τη χαμένη αριστερά*, Αθήνα 2014 (ορισμένα κεφάλαια).

⁶ Βλ. σχετικά, «Παράρτημα», στο: *18 κείμενα για τον Γιάννη Μαρή. Ο άνθρωπος, το έργο, η εποχή*, επιμ. Κ. Θ. Καλφόπουλος, Αθήνα 2016, σσ. 172-197. Από το μικρό έστω δείγμα των τεκμηρίων μπορούμε να συμπεράνουμε βάσιμα πως ο Μαρής κάθε άλλο παρά «έγραφε πρόχειρα».

⁷ Βλ. ενδεικτικά, Στρ. Μυρογιάννης, *Από τις ιστορίες μυστηρίου στην αστυνομική πλοκή. Αναζητώντας την εμφάνιση ενός ανιγματοειδούς στον ελληνικό 19ο αιώνα*, Αθήνα 2012.

⁸ Βλ. σχετικά, Δ. Χανού, *Η λαϊκή λογοτεχνία (Το λαϊκό μυθιστόρημα)*, Αθήνα 1987 (8 τόμοι), Δ. Χανού, *Τα αστυνομικά και αισθηματικά περιοδικά*, Αθήνα 1990, J. A. Hunter (λογοτεχνικό ψευ-

δώνυμο του Δ. Χανού), *Pulp Fiction. Το λαϊκό αστυνομικό μυθιστόρημα*, Αθήνα 1986 (3).

⁹ Την πρώτη πάντως αναφορά εκτός Ελλάδος, έστω «τηλεγραφική», στη νεοελληνική αστυνομική λογοτεχνία, τον Γιάννη Μαρή και την Αθηνά Κακούρη, την οφείλουμε στον Παύλο Τζερεμά, στο «Επίμετρο» της μελέτης του *Η νεοελληνική λογοτεχνία*, που εκδόθηκε και κυκλοφόρησε στα γερμανικά. Βλ. Ρ. Tzermias, *Die neugriechische Literatur*, Tübingen 1987, σ. 216, καθώς ο Γ. Μαρής απουσιάζει επιδεικτικά από την Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

¹⁰ βλ. Γ. Βελουδής, «Το σύγχρονο λαϊκό μυθιστόρημα», στο: *Αναφορές. Έξη νεοελληνικές μελέτες*, Αθήνα 1983, σσ. 102-136. Για τη διάκριση των αρχαιολογικών ειδών της λαϊκής λογοτεχνίας, βλ. ενδεικτικά: *A Companion to Crime Fiction*, ed. By Ch. J. Rzepka and L. Horsley, West Sussex 2010, σσ 1-9.

¹¹ Γ. Μαρής, *Μωρό μου*, Αθήνα 1958 (διάφορες επανεκδόσεις), Γ. Μαρής, *Το τέλος του δρόμου*, Αθήνα 2016 (δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα *Ακρόπολις* το 1957). Αυτονόητα, ο Γ. Βελουδής δεν θα μπορούσε να το συμπεριλάβει στο προαναφερθέν δοκίμιο, αφού εκδόθηκε για πρώτη φορά εφέτος, στη σειρά των τίτλων που κυκλοφόρησαν από τις εκδόσεις Άγρα, είναι όμως ένα μυθιστόρημα που κινείται σταθερά στην τροχιά του λογοτεχνικού σύμπαντος της Ιωάννας Μπουκουβάλα-Αναγνώστου, άρα εντάσσεται υποδειγματικά στην προβληματική για το «σύγχρονο λαϊκό μυθιστόρημα».

¹² Σταθερό σημείο αναφοράς στην ισχυρή ελληνική βιβλιογραφία παραμένει πάντως το βιβλίο του Π. Μαρτινίδη, *Συνηγορία της παραλογοτεχνίας* (1982), παρ' ότι δεν αναφέρεται στην εγχώρια παραγωγή.

¹³ Βλ. σχετ. Γ. Βελουδής, όπ. παρ., σ. 113.

¹⁴ βλ. ενδεικτικά, Gérard Genette, *Σχήματα III. Ο Λόγος της Αφήγησης. Δοκίμιο Μεθοδολογίας και άλλα κείμενα*, μτφρ.: Μπ. Λυκούδης, επιμ.: Ερ. Καψωμένος, Αθήνα 2007 (Paris 1972), σ. 95-108.

¹⁵ βλ. σχετικά, «Έγκλημα στα παρασκήνια», ελληνική αστυνομική φωτοταινία, στο: περ. *ΤΟ ΠΡΩΤΟ*, αρ. φύλ. 31, 20/1/1961, όπου επίσης δημοσιεύεται το μυθιστόρημα του Γ. Μαρής *Ακριβώς στις 12.15*, Πρωτότυπη αστυνομική νουβέλλα (σε 12 συνέχειες).